

ВЛАДИМИР ОСОЛНИК

НЕКОЛИКО РЕЧИ О РЕЦЕПЦИЈИ КЊИЖЕВНОГ ОПУСА МИЛОРАДА ПАВИЋА У СЛОВЕНИЈИ (1971–2009)

САЖЕТАК: Аутор указује на чињеницу да се први превод *Хазарског речника* у Словенији појавио још 1985. године, али да том приликом није било обилније књижевнокритичке рецепције. Знатно више одјека у словеначкој јавности било је после појаве другог издања 2002. године у издавачкој кући Душана Манојловића. Овај издавач, преводилац, ментор и мецена објавио је до 2007. године у својој издавачкој кући десет Павићевих дела, али је његовом прераном смрћу 2008. године прекинут замашан посао представљања српске књижевности словеначком читалаштву. Интересовање словеначке јавности је изразито појачано приликом извођења позоришног спектакла *Хазарски речник*, у режији Томажа Пандура, у Љубљани 2006. године, а та представа је проглашена за културни догађај године. Том приликом је Павић, уз ангажовање Душана Манојловића, боравио у Словенији и одржао неколико књижевних вечери, од којих је најважнија била она одржана у Културном центру у Љубљани. Уз то аутор указује и на академске радове др Ђурђе Стрсоглавец, која је 2000. године докторирала на теми приповедних техника код Данила Киша, Милорада Павића и Павла Павличића. Од новијих критичких текстова посебно истиче радове Бернарда Нежмаха и Матеја Богатаја.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: књига, књижевни рад, критика, приказ, рецепција, успех, часописи, новине.

Милорад Павић, угледни професор Београдског универзитета и европски писац културних књижевних дела у другој половини XX века годинама, а посебно од 1984. када је објавио свој чувени

Хазарски речник, изазива велику пажњу и многобројне коментаре у кругу милиона читалаца широм света, и доживљава многобројне изразе поштовања, признања, поређења (и понекад оспоравања) у круговима критичара и историчара књижевности у различитим културним и националним срединама.

Ни словеначка културна јавност, која је вишеструко повезана са савременим уметничким токовима и са књижевним словенским и јужнословенским догађајима и достигнућима, у том стваралачком комуникативном процесу није изузетак: међу стотинак језика на који је Павићев *Речник* преведен, од 1985. године налази се и словеначки језик, матерњем српском језику аутора сродна и блиска словенска благогласна „словеншчина”. Тада је, наиме, у Мурској Сobotи у издавачкој кући Помурска založba, у збирци „Mostovi. Mostovi s Srbijo” штампан Павићев *Хазарски речник. Роман лексикон у 100.000 речи. Мушки примерак*, под насловом *Hazarski besednjak. Roman leksikon v 100.000 besedah. Moška knjiga*, који је превео цењени полиглота и преводилац литерарних дела највећих светских писаца Јанко Модер.

Књига је одмах изазвала велики интерес и доживела запажен успех у јавности: читала се и коментарисала у свим словеначким културним односно литерарним круговима, и често је цитирана као пример или узор за поређење у смислу савремених жанровских, стилистичких и језичких иновација и бравура на подручју постмодерне савремене уметности речи, али је, из неких изванлитерарних разлога значајно присутних у деценији распадања заједничке државе, изостао систематичан књижевноисторијски приказ односно критичарско тумачење у редовима словеначких књижевних историчара и теоретичара, односно у словеначким литерарним ревијама (*Sodobnost, Slavistična revija, Jezik in slovstvo, Primerjalna književnost, Literatura, Mentor*). Интерес словеначке јавности, читалаца и стручњака од пера за оригиналног аутора и ерудиту јавно је потврђен другим издањем тог дела: у Новој Горици, у локалној издавачкој кући ментора и мецене Душана Манојловића, 2002. године излази друго издање Павићеве најпознатије књиге.

О њој и о њеном аутору тим поводом се интензивно говорило и писало, нпр. у удружењу писаца и песника словеначког ПЕН-а, на литерарним вечерима, студентским трибинама, на Радио Штуденту, на телевизији, у новинама (*Delo, Dnevnik, Mladina, Premiera, Bukla*), у средњим школама и на универзитетима (Љубљана, Марибор, Копер), на дипломским и постдипломским студијама (у којима Милорад Павић својим научним и књижевним опусом фигурира као незаобилазан књижевноуметнички феномен), на компакт-дискovima, на интернет страницама, на популарној Википедији и сл.

Према мом личном искуству од суботе 16. маја 2009. године, име и презиме Милорад Павић, укуцано у 18 часова у компјутер у мом кабинету бр. 216 (Oddelek za slavistiko, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani) за цитате на словеначком језику, доступне преко интернета, донело је 1.030 погодака, од тога 252 на књижевноуметничком подручју, односно са различитим културним конотацијама, у разноврсним срединама и најчешће у централним словеначким јавним гласилима и медијима.

Ту је укључена листа најчитанијих књига у словеначким библиотекама, антологије мудрих цитата из целог света, избори десет највећих књижевних дела свих времена, које би саставили најугледнији словеначки културни радници (Милорад Павић се појављује уз Лава Н. Толстоја, Умберта Ека, Дејвида Х. Лоренса, Антоана де Сент Егзиперија), радио-драме, рубрика „Преводи”, текстови са интернета, нпр. Пројекат Растко, затим спискови тема награђених дипломских радова, бројни књижевни сусрети, интервјуи, награде, нпр. словеначка традиционална међународна награда за књижевност „Виленица” итд.

Међутим, сви ти цитати, спонтани одједи и изрази дивљења, пажње, признања, па и понеки усамљени критички тонови упућени аутору овог импозантног мисаоног и уметничког/књижевног опуса у Словенији остају у сенци далекосежног племенитог деловања Душана Манојловића, приватног издавача из Нове Горице, који се (уз бављење својом техничком професијом) неуморно залагао за обнову атмосфере пријатељства и сарадње између јужнословенских народа, пре свега између Србије и Словеније, односно између писаца и песника Србије и Словеније, управо у тренутку када је размена литерарних дела између две државе била на најнижем могућем нивоу. Својим личним примером, трудом, наклоношћу, настојањима и властитим материјалним средствима желео је да прикаже читаоцима и целој словеначкој јавности најбоља дела њему толико драге српске књижевности, у чији углед и популарност се кроз своје међународне контакте у Европи лично уверио.

Душан Манојловић је сам превео Павићев роман *Звездани њлацији: астролошки водич за неућућене* (*Zvezdni plašč: astrološki vodič za nenapotene*, Ма-Но, Nova Gorica 2000), а затим уз помоћ својих сарадника, пре свега младе професорке словеначког језика Нивес Видиц, властитим скромним средствима штампао следећа Павићева дела:

Унућрашња сћрана већра или Роман о Хери и Леандру (*Notranja stran vetra*, prevod Dušan Manojlović i Nives Vidic, Ма-Но, Nova Gorica 2002);

Хазарски речник (Hazarski besednjak, ponovni prevod, Janko Moder, Ma-No, Nova Gorica 2002);
Предео сликан чајем (Pokrajina, naslikana s čajem, prevod Janko Moder, Ma-No, Nova Gorica 2003);
Куџија за писање (Skrinjica za pisanje, prevod Nives Vidic, Ma-No, Nova Gorica 2003);
Последња љубав у Цариграду (Poslednja ljubezen v Carigradu, prevod Nives Vidic, Ma-No, Nova Gorica 2004);
Уникат: роман делта (Unikat: roman delta, prevod Nives Vidic, Ma-No, Nova Gorica 2005);
Прича, која је убила Емилију Кнор (Zgodba, ki je ubila Emilijo Knorr, prevod Nives Vidic, Ma-No, Nova Gorica 2006);
Љубавни роман у две приче (Ljubezenski roman v dveh zgodbah (Jasmina Mihajlović in Milorad Pavić), prevod Nives Vidic Ma-No, Nova Gorica 2006);
Друго њело (Drugo telo, prevod Nives Vidic, Ma-No, Nova Gorica 2007).

Понављам, сва та дела су у Словенији штампана у специфичном, неугодном историјском тренутку, на Манојловићеву иницијативу, у његовом пионирском издавачком подухвату и са његовим скромним средствима, уз сарадњу добронамерних и несебичних сарадника, ентузијаста, чији су скромни хонорари, углавном, биле те заједно штампане књиге.

Нажалост, живот Душана Манојловића (пријатељи су га звали Дуле) се у марту 2008. године ненадано и убрзано угасио услед деловања опаке болести и тако се прерано прекинуо и низ његових добротинастава и књижевних издања. (Уз поменуте књиге Милорада Павића штампане су и *Виртуелна курва (Virtualna kurba)* Исидоре Бјелице и *Ислам и ми (Islam in mi)* Дарка Танасковића, те неколико књига словеначких аутора.) За њим жале многи, породица, родбина и пријатељи, али и словеначка културна јавност, односно многи љубитељи уметности речи и књига. Зато желим и овом приликом да изразим своје поштовање и захвалност том великом, хуманом и умном човеку, његовој породици и сарадницима.

Описаним залагањем великодушног Душана Манојловића допуњен је списак књижевних дела песника, прозног и драмског писца и научника, академика Милорада Павића у Словенији: на име, пре тог Манојловићевог издавачког подвига, који је остао без преседана у словеначком издаваштву, словеначкој јавности, у првом реду стручној и академској, били су познати неки научни списи

професора Милорада Павића, нпр. његова незаобилазна обимна *Историја српске књижевности барокног доба* из 1970. и студија *Војислав Илић и европско јесништво* из 1971. године, са којима су се читаоци упознавали током студија (или у словеначким библиотекама у Љубљани, Марибору, Цељу, Новом Месту, Новој Горици, Мурској Сobotи, Равнама на Корошкeм). Међутим, после продорног *Хазарског речника*, који су многи читаоци у Словенији упознали у оригиналу већ 1984. године, пробуђено је широко и живо интересовање за све Павићеве провокативне, необичне текстове и књиге (нпр. *Предео сликан чајем*, збирка *Сћаклени њуж – њриче са инјернејта* из 1998, *Заувек и дан више* и друге).

Интересовање за књижевни рад Милорада Павића, његову популарност у земљи и иностранству, за његове планове, наступе и изјаве, нове панлитерарне текстове, комбинаторику, фасцинантну фантастику, којом је затворио велелепну дуговечну зграду класичне књижевности, све то изграђено на Аристотеловим сазнањима и утемељено као уметност речи на идеалима Истине, Лепоте, Доброте и Хармоније, односно на древним начелима калона и калокагатоса, којима је отворио простор, односно исписао прве странице нове још непознате креативне форме и садржине језика, текстова и писане речи трећег миленијума, па и за неконвенционалну личност аутора (и његов приватни живот), доживљавали су у Словенији своје интензивније фазе приликом извођења драмског спектакла у режији надареног (и понекад контроверзног) уметника Томажа Пандура у Љубљани на Граду (у замку над Љубљаном), који се претворио у водећи културни догађај 2006. године, и приликом његове посете и краћег боравака у Словенији који је исте те године иницирао, организовао и омогућио управо Душан Манојловић, његов пажљиви пратилац и домаћин.

Свој боравак у Словенији цењени гост је искористио за промоцију својих мисли и литерарних дела и за неколико литерарних наступа односно вечери, од којих је најзначајнија била у Љубљани, у препуној сали Културног центра. Уз учешће бројних љубитеља књиге и поштовалаца Милорада Павића, студената, песника и писаца, после његовог импресивног наступа развио се луцидан и духовит и за све учеснике незабораван дијалог. О томе, и о Павићевом књижевном делу, његовим погледима на књижевност и уметност, данима су исцрпно писали и јављали словеначки медији.

Прилажем неколико исечака.

ВИШЕ ОД 100 ПРЕВОДА МИЛОРАДА ПАВИЋА

Среда, 24. октобар 2007.

На званичној страници српског писца Милорада Павића ових дана појавио се податак да су његова дела доживела више од 100 превода на стране језике. Милорад Павић је београдски, српски писац и песник, историчар српске књижевности, стручњак за барок и симболизам, преводилац, универзитетски професор (предавао је на Новој Сорбони, на универзитетима у Бечу, Новом Саду, Фрајбургу, Регензбургу и Београду), а од 1991. године и члан Српске академије наука и уметности. Пажњу домаће и светске јавности скренуо је на себе године 1984, када је објавио роман *Хазарски речник*, који су и књижевни критичари и читаоци прогласили незаобилазним штивом нашег века.

Захваљујући *Хазарском речнику* Павић је добио статус писца чудесне имагинације и претече, такође и носиоца, европског постмодернизма. Иако то није било његово прво дело, многи, укључујући и самог аутора, овај роман сматрају својеврсном прекретницом. „До 1984. био сам најнечитанији писац у својој земљи, а од те године надаље најчитанији”, каже Милорад Павић, који је од стране стручњака из целог света био више пута номинован за Нобелову награду. Уз списак неколико Павићевих преведених дела, на званичној интернет страници можете прочитати његов најновији роман *Друго њело*, и то само у преводу на енглески. На другим језицима, укључујући српски, роман је већ изашао у штампаном облику.

МИЛОРАД ПАВИЋ: ВЕЛИКА ПРИЧА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Pop/Kultura – 26. 01. 2006, Tekst: (nr)

Љубљана – у оквиру Festivala zgodbe *Fabula* Словенију је посетио најпознатији српски писац Милорад Павић, који је стекао међународну славу својим романом *Хазарски речник*. На два књижевних вечерица (у уторак у клубу CD и у среду у књижари Литерини у Марибору) Павић је говорио о својим књижевним почецима, утицајима, значају добре литературе и, не најмање важно, слави. Павићев саговорник Матеј Богатај рекао је да је „велика прича” отпочела 1984. године, када је српски писац и у више наврата кандидат за Нобелову награду написао *Хазарски речник*. А шта је радио пре тога? „Дуго сам се припремао”, у шали је одговорио.

Павића често пореде са Борхесом, књижевни критичари скрећу пажњу на арапски, циклични начин приповедања, налик на надреализам. Према Павићевим речима, иако се са снажним српским надреализмом из тридесетих година 20. века веома добро упознао, он није на њега имао превелики утицај. Ипак, надреалистички текстови су му отворили врата једног новог начина писања, потпуно другачијег од тадашњег соцреализма. Павићева дела, међу којима у словеначком преводу имамо, поред „речника” и *Кунџију за њисање, Предео сликан чајем, Уникалн, Унутрашњу страну вейра* и друге, захтевају „ангажованог” читаоца. Аутор је као кључне квалитете које би читалачка публика требало да поседује издвојио разум, осећајност, машту, као и интровертне и екстровертне особине. Онда роман не може бити досадан, убеђен је Павић.

ВОДИЧ КРОЗ СЕБЕ

Milorad Pavić, *Zvezdni plašč*

Prevedel in v samozaložbi objavil Dušan Manojlović

Nova Gorica, 2000; 216 strani

„Прича увек има свога бога. Свака. И најгора. Ја сам бог ове приче. Мој глас сте већ чули на почетку казивања. Од телесног састава живих бића најдуже траје после смрти управо глас. Ово је, дакле, само мој глас. Сам ја одавно нисам више међу живима”, и мало даље: „То што сам био писац нема везе са овом причом. Ја њу не пишем. Ја се уселјавам у њу, или још боље, проћи ћу кроз њу да бих нешто обавио. Наиме, у причу ме је неко дозвоа”, пише негде пред крај књиге *Звездани њлашћ* аутор на словеначки преведеног *Хазарског речника*, српски писац, песник и драматург Милорад Павић. Наведене делове могао је ставити на почетак сваке приче, коју виртуозно испреда, у њу уплиће описе зодијака, у цикцак, а не кружном редоследу, намигујући читаоцима у смеру опседнутости тим богом приче, прелазећи из снова у снова, из садашњости у различита времена, из тела у тело, као да у свемиру плива од звезде до звезде и да свака шапуће своју причу.

Приче истовремено шуме, преплићу се и допуњују. Као да прича прича прича причу. Управо речено можда побуђује утисак да је текст сам собом условљен, сам себи циљ, намена, али није тако. Сва садашњост у књизи је садашњост бомбардоване Србије, сва прошлост у књизи у вези је са мотом књиге, који гласи: „Откријте своју прошлост на време, и њој истиче рок употребе.” Текст је текст још толико што следи некакав ток, низ, редослед, нешто што

нам је познато, али је тај образац пропустљив за чињенице које превазилазе време, које су на неки начин ванвремене и вечне. Као вечне теме: рат, смрт, љубав, част, добро, зло... Догађаји на рубу књижевног облика су, заправо, догађаји на рубу људске свести, где се срећу и преплићу сви догађаји, начини, све што може бити, што јесте, све што може постати грађа – овога пута за причу.

Из прича постепено израња Минотај, који представља приповедача, још боље: оног кроз ког тече прича, јер се сматра богом приче. Могао би бити и представник публике, јер је акценат на додиру између прочитаног и записаног у делима Милорада Павића једна од кључних тачака у исписаном свемиру. Записи који одређују човекову свест пролазни су до тренутности, само приче испредају нит времена, односа, искустава и спознаја. Док читаш причу, истовремено ти се у мислима врти нова, твоја прича. Тражиш трагове своје приче у пишчевој, која је такође твоја прича, измишљена, и ко зна ко или шта проживљава управо то што се говори, пише или доживљава као прича.

Управо преплитања начина и погледа које нуди наша свест представљају праве приче, које додирују особе, ликове и личности кроз договорштине, пустоловине и перипетије. Преплитања се догађају и на равни погледа на врсту, која носи ознаку роман. Шта је роман или шта је још увек, представља ширину коју нуди проза огрнута у звездани плашт. Ни између књиге и записа на мрежи нема више разлике. Повезује их текст, запис који говори о себи све, свакоме, па и себи самом. Све су ознаке сувишне, јер их постигнута универзалност здружује, дроби, саставља, меље и меље...

До сада се радило о садашњости и прошлости, а није било ни речи о будућности, иако би књига са ознаком *Асџролошки водич за неујућене* требало да говори и, или чак пре свега, о најпознатијој сврси гледања у сазвежђа која чине зодијак, а то је предвиђање будућности. И ту је писац доследан: прошлост оставља само трагове, како је и уобичајено за приручник. Указује на могуће смерове, на врата, али кроз њих морамо проћи сами.

Пре најискренијег позива на читање ове изузетне приче откривам још да се иза и испред свега испреда љубавна прича, која није прича у класичном смислу, јер Милорад Павић завршава своје дело упутством како читалац може учествовати у њему, наводећи интернет страницу. Тамо можемо пронаћи име изабранице, која ће приземљити бога Минотаја и омогућити да приче и даље теку.

Писац оставља и могућност да то не учинимо и да оставимо пар у незавидној ситуацији, у причи која није испричана. Оно што се не каже, тога нема, поручује приповедач и позива да књижи читањем дамо прилику да се догоди.

NEW AGE ЛИТЕРАТУРА? И ДА И НЕ

Revija *Mladina*

Zvezdni plašč: astrološki vodič za nenapotene

Samozaložba, Dušan Manojlović, Nova Gorica 2000, 3.780 SIT,
Danijel Vončina

Након кратке садржине у предговору, *да*: једног јутра пробудио ју је осећај да је постала унука своје душе. Сада зна на чему је: заробљена је на дну својих снова, који се налазе један у другом као бабушке. Мучно прелази из црвене лутке у плаву, из плаве у жуту... И из унуке постаје праунука своје душе, из праунуке... / *Посијоји њеј њадова у сан. Најзначајнији су друђи и онај њре чејврџоџ, који није њређи...*

Након прочитаног романа у целини, *не*: и то због напорних пасуса о буђењу на крају 20. века – усред неког рата, док небом над Калемегданом плови према западу двеста километара тишине, избраздане пројектилима који ловe „томахавк” /*На нашој згради сџоји зрафџи*: „Пролеће је, а ја живим у Јуџославији.”; док су на Београд падале НАТО бомбе, чији је рок употребе, како су касније прочитали на њиховим деловима, истекао још 1997; – и Дунав је загађен *осиромашеним уранијумом и живим сребром* (за размишљање у вези с првим: књига је у Србији изашла прошле године).

О аутору: српски песник и писац Милорад Павић (р. 1929) такође је историчар српске књижевности 17–19. века, стручњак за барок и симболизам, преводилац Пушкина и Бајрона... /*Од сџране сџручњака из Евроје, САД и Бразила, Милорад Павић је номиниован за Нобелову наџраду за књижевносџ.*

Још о роману уопште: прича, односно збирка прича, у којима наступају „астролошко-земаљски парови” (нпр. Шкорпија – Филипа Авранезовић, петнаестогодишња атентаторка и Водолија – Прохор Гомац, плавар) чини се као незавршена творевина, која се, напоследку, може наћи на интернету: www.rastko.org.yu/knjizevnost/pavic/

П. С. За изузетан читалачки ужитак све похвале преводиоцу и лекторки.

Revija za kulturu *Premiera*

О Милораду Павићу, тренутно вероватно најпознатијем српском писцу, већ смо писали прошле године. Издавачка кућа Ма-Но издала је његов четврти роман (који је, нажалост, лоше лекторисан), у којем се Павић потврђује као врхунски концептуалист. Основа приче је кутија за писање која у својим бројним прегра-

дама крије многе тајне, од различитих текстова и густо исписаних разгледница, до магнетофонских трака и фотографија, које су све део исте приче, помало љубавне, помало магичне, једноставно такве какву Павић најбоље пише.

НОГА КОЈА ТРАЖИ СВОЈУ ЦИПЕЛУ

Милорад Павић, „први писац 21. века”, међу књигама и на интернету

Сасопis Dnevnik – 07. 08. 2002, Tekst: Gregor Butala

Позоришна представа према његовом роману *Хазарски речник* ускоро у Љубљани.

„До 1984. био сам најнечитанији писац у својој земљи, а од те године надаље најчитанији”, каже Милорад Павић, српски писац, песник, драматург, историчар књижевности и професор. Тада је изашло његово знаменито дело *Хазарски речник*, мешавина романа, бревијара и речника, које је у јуну у београдском Сава центру доживело веома посећену позоришну представу у режији Томажа Пандура: неколико реприза моћи ћемо да погледамо почетком септембра на љубљанском летњем фестивалу. Милорад Павић нам је електронском поштом проследио нека размишљања о свом делу и сабрао утиске о Пандуревој представи.

Недавно је издавачка кућа Ма-Но из Нове Горице, која је објавила неколико Павићевих романа, други пут издала *Хазарски речник* – првог превода из 1985. године одавно нема на полицама у књижарама, а преводилац Јанко Модер је за ново издање текст поново прегледао. Иначе, Милорад Павић, стручњак за српску књижевност од 17. до 19. века, барок и симболизам, преводилац Пушкина и Бајрона, касније номинован за Новелову награду за књижевност, испрва је писао песме и научне текстове. Постепено је прешао на писање прича и романа, који су до данас већ више од осамдесет пута преведени на различите светске језике. „Постао сам писац у другој половини 18. века, када је један од мојих предака, Емерик Павић, у Будиму објавио књигу песама”, каже. „Од тада наша породица у свакој другој или чак свакој генерацији има писца. Универзитетски професор и историчар књижевности, разуме се, постао сам тек много, много касније.”

Нови начини писања

У својим књигама покушава да књижевност промени „из иререверзибилне уметности у реверзибилну”, као што су сликар-

ство, кипарство или архитектура, код којих је могуће делу прићи на више начина – са различитих страна, из различитих углова, са различите удаљености. *Хазарски речник* је састављен као речник, зато преводи овог дела на различите језике имају различиту структуру и завршавају се различито, с обзиром на редослед одредница према абеди. Слично важи и за његов други роман *Предео сликан чајем*, са поднасловом *Роман за љубитеље укрштених речи*, који је могуће читати водоравно или усправно, као и већину његових преосталих дела.

„Полазим од претпоставке да свака садржина тражи нарочит облик, исто као што нога тражи своју ципелу”, објашњава необичан облик својих књига. „Зато сам се увек трудио да садржинама које желим да пренесем потражим најприкладнију форму; тако су настали роман-речник, роман-клепсидра, роман-укрштеница или роман-тарот.” Да ли тражење нове форме романа можда проистиче из кризе начина читања књижевности и њене рецепције? „Па, као и увек, и сада је све у кризи”, одговара Павић. „Рецепцијски канали на релацији писац – читаоци страховито се брзо мењају. Ја се само трудим да на тај воз не закасим.”

Прелазак из уобичајеног штампаног вида књижевности у форму која омогућава читање у више смерова и стварање различитих верзија, неретко уз помоћ електронских медија, бар делимично мења улогу читаоца. „Ако промените начин читања тако што читаоцу дате нелинеаран текст, где сам ствара и бира свој пут, тиме само понављате веома архаичне моделе, које смо давно заборавили. То су, на пример, хомерска традиција, усмена традиција, каква је постојала пре него што је забележена, усмена епика каснијег периода, литургијски текстови у писаној црквеној традицији – све то спада у област нелинеарног текста, условно речено. Том моделу се враћам јер ми нелинеарна, интерактивна веза са читаоцем највише одговара, јер не оставља слободу само њему, већ и мени као писцу. Напоследку, ако желите променити начин читања, морате променити и начин писања.”

Павићева „интерактивна” књижевност је – што није изненађујуће – свој наставак добила на интернету; на његовој интернет страници www.khazars.com објављено је неколико дела, код којих читалац сам саставља редослед појединих делова текста. „У *Вишњи са златном кошчицом* и још понегде комбиновао сам нелинеарно писање из штампане књиге и читање са интернета. Један завршетак можете наћи у штампаном тексту, а потпуно другачији на интернету. Желео бих да нека поглавља истог романа, која се међусобно разликују, објавим само на интернету, или само у књизи.

Заправо сам нешто слично са штампаним издањима урадио још када сам *Хазарском речнику* дао мушку и женску варијанту.”

Хиперприче на позорници

Сличан приступ као при писању романа одабрао је и за писање драма. „Према мишљењу издавача, у двадесетом веку придобио сам близу пет милиона читалаца, у новом миленијуму добио сам и позоришну публику”, објашњава Павић. „Заправо су се читаоци променили у гледаоце – најпре у МХАТ-у, позоришту Чехова и Станиславског, које је ове године на пролеће имало светску премијеру моје драме *Заувек и дан више*, изводе је четири пута месечно.” Дело *Позоришни јеловник: Заувек и дан више* својеврсна је „хипердрама” у три чина, сваки од њих има три варијанте. Између девет прича које нуди Павићев предлог, режисер Владимир Петров изабрао је две – мушку са трагичним завршетком и женску са срећним крајем. Московски гледаоци пре представе гласањем бирају коју ће гледати. „Ту интерактивну драму је убрзо после тога изводио други програм Радио Београда у четири варијанте; сваку од њих потписује други режисер.”

Хазарски речник је роман захваљујући којем су Павића у различитим европским критичким круговима још пре деценију и по прогласили „првим писцем 21. века” и „претечом европског постмодернизма”. Представа која је недавно у Београду постављена под режисерским вођством Томажа Пандура није прва поставка овог романа. Још 1991. године француска позоришна трупа *Théâtre du Château* извела је адаптацију *Хазарског речника* под насловом *Ловци на снове*, Вим Вандекеибус је 1995. године фрагменте из романа са својом скупином *Ultima vez* употребио у балетској представи. Роман је био инспирација за више музичких композиција различитих аутора.

„Заједно са Томажем Пандурем, Ливијом Пандур и Јасмином Михајловић још у прошлом веку сањао сам о томе да на основу *Хазарског речника* направимо филм или позоришну представу”, сећа се. „Пандур је пунолетство *Хазарског речника* – први пут је изашао 1984. године – обележио чаробним спектаклом, који је очарао Београд, а мене потресао из више разлога. То је једина андрогена представа у смислу који је овом термину улио 21. век; поставка је уједно криптографска порука гледаоцима – ко буде могао, разумеће поруку о човеку као живом пергаменту, или поруку о пиротским ћилимима. Пре свега, треба истаћи да је Пандур реч променио у месо, вербалну енергију књиже преточио је у енергију човечјег тела и физичких односа међу јунацима драме. Својом

визуелном енергијом и звуком представа делује на гледаоца више дана након гледања”. Павићев београдски издавач Дерета за јесен припрема излазак књиге с двама његовим још необјављеним драмама, љубљанска премијера представе *Хазарски речник* биће изведена 4. септембра на љубљанској тврђави.

* * *

На крају помињем неколико Павићевих запажених изјава, односно одговора у тематским интервјуима за словеначке новине, те докторску дисертацију и затим студиозан прилог доц. др Ђурђе Стрпоглавец (*Katedra za zgodovino hrvaške i srbske književnosti, Oddelek za slavistiko, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani*) о Павићевим *Причама са инијернеја*, које је представила стручној јавности на Међународном састанку слависта у Вукове дане у Београду у септембру 2003. године.

Садржајно богати одговори Милорада Павића дати су у интервјуу за *Naše razglede – Časopis za kulturna, umetnostna in znanstvena vprašanja* (излазио је сваке друге недеље у Љубљани) који носи наслов „Vsi smo Hazarji” („Сви смо ми Хазари”), а објављен је 1988. године у Љубљани; године 1989. уследио је у истом часопису превод, односно подужи одломак из романа *Предео сликан чајем (Pokrajina, naslikana s čajem)*, а у дневном часопису *Dnevnik* је објављен Павићев чланак „Ločitev od sveta” („Одвојеност од спољног света”). Идуће, 1990. године, објављен је Павићев текст „Smrt Miloša Crnjanškog” (*Naši razgledi, Ljubljana*), а 1994. у културној ревији *Mentor* „Wedgewoodov čajni pribor”; часопис *Delo* је 2002. године објавио Павићева размишљања о књижевности, прози и уопште романескној продукцији у свету под насловом „Roman živi od metastaz” („Роман живи од метастаза”).

Ђурђа Стрпоглавец бавила се Павићевим стваралачким књижевним поступком у својој дисертацији „Pripovedne tehnike v sodobni hrvaški in srbski književnosti (na primerih proze Danila Kiša, Milorada Pavića in Pavla Pavličića)” коју је одбранила на Филозофском факултету у Љубљани 2000. године. Детаљно је анализирао елементе Павићевог литерарног стварања, композиције, језика и стила, и упоређивала их је са истим елементима у стваралачким поступцима Данила Киша и Павла Павличића. У својој каснијој књижевноисторијској анализи текста *Приче са инијернеја* бави се поново иновативним елементима односно фрагментима из (тада) новије Павићеве кратке прозе, односно карактеристикама стила, језика и прозе објављене у тада новом, електронском медију.

И на самом крају овог скромног прилога: после провере у каталогу Narodne in univerzitetne knjižnice u Ljubljani потврђујем да словеначким читаоцима данас (1. VII 2009) стоје на располагању 62 наслова, односно текста из пера Милорада Павића, од тога 58 књига (монографских публикација), 2 драме, 1 интервју и 1 говор на српском (од 1892. до 1991. српскохрватском/хрваткосрпском) језику, и чак 18 наслова на словеначком језику. Тиме се потврђује углед и значајно место које у Словенији заузима Милорад Павић као иновативан аутор и стваралац научних, уметничких и мисаоних књижевних умотворина у јужнословенским и светским размерама.